

Andrzej Bieńkowski

Przedsiębiorczość, usługi i handel w wielofunkcyjnym rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich

Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Społecznej w Ostrołęce nr 1,
81-92

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ, USŁUGI I HANDEL W WIELOFUNKCYJNYM ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich jako koncepcja aktywizacji terenów rustykalnych uświadamia nam, że dla przyszłości środowiska równie ważne jest samo rolnictwo, jak i tworzenie nowych miejsc pracy poza gospodarstwem oraz poszukiwanie alternatywnych źródeł zarobkowania w zawodach związanych z otoczeniem rolnictwa. Takie podejście wymaga podniesienia efektywności produkcji agrarnej, wprowadzenia sprawnych instrumentów regulacyjnych, rozwoju społeczno-ekonomicznej i technicznej infrastruktury oraz systemu instytucji obsługujących ten rozwój, zdolnych do wyartykułowania potrzeb poszczególnych podmiotów, a także obrony ich interesów. Problemy wsi i rolnictwa traktować więc należy kompleksowo, ponieważ istnieje ścisły związek pomiędzy modernizacją tego działu gospodarki a zharmonizowanym z nim wielofunkcyjnym rozwojem obszarów wiejskich.

Wyzwania, stojące dziś przed tym środowiskiem, są związane przede wszystkim z koniecznością przebudowy często skostniałych struktur, poprawy efektywności gospodarowania i wzrostem konkurencyjności na rynkach międzynarodowych. Szczególnie istotne pozostają zmiany struktury agrarnej, społeczno-zawodowej ludności wiejskiej, struktury majątku produkcyjnego i samej produkcji oraz instytucji i organizacji, których zakres działania jest dotychczas bardzo ograniczony. Sprostanie tym wyzwaniom wynika z potrzeb dostosowania wsi i rolnictwa do wymogów transformacji systemowej i stowarzyszenia Polski ze Wspólnotami Europejskimi. Integracja z Unią, w tym szczególnie wejście do Wspólnej Polityki Rolnej, stanowi ważne wydarzenie, zmieniające naszą dotychczasową politykę rolną. Procesy integracyjne w coraz szerszym zakresie określają perspektywy ekonomiczne i sytuację społeczną na obszarach wiejskich. Dotychczasowe doświadczenia krajów zachodnich pokazują, że rolnictwo jest sektorem szczególnie wrażliwym, wymagającym specjalnego traktowania, wsparcia i ochrony. Rundy negocjacji rolnych przed naszym przystąpieniem do struktur unijnych należały do najtrudniejszych, co wynikało ze specyfiki tego sektora i faktu, że obszary wiejskie i rolnictwo mają u nas większe niż w innych krajach znaczenie społeczno-gospodarcze i są ze sobą ściśle powiązane¹.

Rolnictwo wchodziło w okres transformacji systemowej jako gałąź gospodarki wyjątkowo zaniedbana. W porównaniu z krajami Zachodu, czynniki ekonomiczne, wydajność pracy i efektywność produkcji kształtują się na kilkakrotnie niższym poziomie, struktura agrarna jest mocno rozdrobniona, a ukryte bezrobocie przybrało alarmujące rozmiary. Większość gospodarstw rolnych produkuje surowce niskiej

¹ M. M. G r e l a k, *Rolnictwo polskie w okresie transformacji systemowej*, „Gospodarka w Praktyce i Teorii” 2002, nr 2, s. 117.

jakości, stosuje technologie pochodzące z minionej epoki, które bazują głównie na pracy ręcznej, nisko kwalifikowanej i mało efektywnej. Tradycyjnemu wizerunkowi rolnictwa odpowiada tradycyjny obraz wsi. Mapa osadnictwa wiejskiego to blisko 60 tys. skupisk ludzkich o przeciętnym zaludnieniu około 250 osób, przy bardzo zróżnicowanym stopniu zagęszczenia na 1 km². Wyodrębnia się 42 tys. wsi, mających swoją nazwę, pośród nich 15% liczy mniej niż 100 mieszkańców, 66% od 100–500, prawie 13% od 500–1000 i tylko 6% powyżej 1000 mieszkańców². Sieć osadnicza jest zróżnicowana regionalnie. Dominują samotnicze formy osiedleńcze, mocno rozproszone, co warunkuje luźne więzi społeczne i znacznie utrudnia przebudowę infrastruktury, mającej tak istotne znaczenie dla ekonomicznego rozwoju regionów i rozkwitu różnych form przedsiębiorczości lokalnej oraz integracji kulturowo-cywilizacyjnej, poprawiającej warunki pracy i życia ludności. Pod tym względem sytuacja w naszym kraju w porównaniu z Europą Zachodnią, gdzie dominują wsie duże, o zwartej zabudowie, co znacznie ułatwia ekonomiczny rozwój obszarów rustykalnych, jest bardzo niekorzystna. Stąd przekształcenia w rolnictwie i na obszarach wiejskich, wywołane urynkowaniem gospodarki, są związane:

- z rozwojem przedsiębiorczości w samym rolnictwie oraz modernizacją i specjalizacją gospodarstw rolnych;
- z rozwojem różnych form przedsiębiorczości pozarolniczej łączonej z pracą w gospodarstwie rolnym lub podejmowanej na skutek jego likwidacji.

Integracja jest procesem, który dokonuje się we wszystkich wysoko rozwiniętych krajach, a historia gospodarcza nie zna innych sposobów modernizacji i restrukturyzacji wsi i rolnictwa, aniżeli różne formy jego zespalania z kapitałem nierolniczym. Wielofunkcyjność obszarów rustykalnych uznaje się obecnie za główną metodę ich aktywizacji, polegającą na alokacji w tym środowisku działalności gospodarczej i usługowej o charakterze pozarolniczym, która tworzy dodatkowe miejsca pracy. Jest ona wspierana przez instytucje doradczo-promocyjne, finansowe i fundusze pomocowe pochodzenia wewnętrznego i zewnętrznego. Pozarolnicza działalność produkcyjno-usługowa wpływa nie tylko na zmniejszenie stopy bezrobocia, lecz także dysparytetu dochodowo-socjalnego ludności wiejskiej oraz sprzyja powstawaniu wydajnych struktur organizacji produkcji rolnej. Wielofunkcyjne zagospodarowanie rolniczej przestrzeni produkcyjnej zapobiega zjawiskom depopulacji³ wielu rejonów, zagrożonych tym procesem, oraz umożliwia likwidację przeludnienia agrarnego na innych obszarach.

Badania dotyczące wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich prowadzone są u nas od wielu lat i mają charakter interdyscyplinarny. Do najbardziej aktywnych instytucji, promujących tę problematykę, należą: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa w Warszawie, Katedra Planowania i Urządzania Terenów Wiejskich w Akademii Rolniczej we Wrocławiu oraz Sekcja Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej

² *Encyklopedia agrobiznesu*, red. A. Woś, Fundacja Innowacja, Warszawa 1998, s. 922.

³ Depopulacja – zmniejszanie się stanu zaludnienia, wyludnienie; por. E. S k a w i Ń s k a, *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w regionie toruńskim*, Toruń 1994, s. 5.

Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Placówki eksponują rolę przedsiębiorczości indywidualnej i grupowej w rozwoju funkcji adekwatnych dla danego zespołu wsi i kreowaniu nierolniczych miejsc pracy na tych terenach. W literaturze dotyczącej prezentowanej problematyki można wyróżnić dwa stanowiska:

- restrukturyzacja rolnictwa, prowadzona w kierunku tworzenia konkurencyjnych i nowoczesnych podmiotów gospodarczych, powinna wyprzedzać przekształcenia kapitałowe i własnościowe na obszarach wiejskich. To rozwiązanie wymuszać będzie redukcję zatrudnienia agrarnego, a jednocześnie tworzyć popyt na przetwórstwo i usługi specjalistyczne, które mogą być rozwijane przez osoby opuszczające rolnictwo jako dział o niższej wydajności pracy i rentowności. Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich jest w tej koncepcji efektem procesów unowocześniania gospodarstw rolnych, prowadzonych dzięki znacznej pomocy bezpośredniej i pośredniej państwa oraz instytucji międzynarodowych;
- na obszarach wiejskich będą powstawać podmioty *small business* w zakresie przetwórstwa i usług, co wymusi procesy dostosowawcze w rolnictwie poprzez zmniejszanie w nim zatrudnienia, substytucję pracy przez kapitał oraz kooperację i integrację w agrobiznesie. Oddziaływanie państwa będzie tu nakierowane na wspieranie rozwoju otoczenia rolnictwa, a wielofunkcyjny jego rozwój według tej koncepcji jest wprowadzany spoza rolnictwa przez społeczności lokalne i miejskie.

Oficjalny dokument rządowy *Strategia dla Polski* łączy w sobie obydwie stanowiska. Kwestią kluczową strategii w projektowaniu i rozwijaniu wielofunkcyjności wsi jest popyt wewnętrzny i zewnętrzny na działalności nierolnicze, możliwe do wykreowania przez środowisko wiejskie. Tworzenie i pobudzanie takiego popytu pozostaje procesem długofalowym. Obecnie jest on niewystarczający z uwagi na niską wydolność finansową gospodarstw, a tym samym ograniczoną chłonność na postęp techniczny, modernizację i intensyfikację produkcji. Popyt ludności wiejskiej na funkcje pozarolnicze jest również limitowany niskim stanem infrastruktury techniczno-ekonomicznej i społecznej oraz niestabilnością polityki ekonomicznej. Z kolei ludność miejska reprezentuje ograniczony popyt na propozycje środowisk rustykalnych z uwagi na poziom dochodów, stan infrastruktury społecznej oraz stopień ryzyka.

Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich lokalnie determinuje szereg czynników⁴:

- **położenie i wynikająca z tego tytułu ewentualna renta**, co posiada istotne znaczenie dla wyboru kierunku dalszego rozwoju gospodarki w gminie. Wskazuje się na takie czynniki, jak odległość od miasta lub dużych aglomeracji, bliskość granicy czy wyjątkowe walory turystyczno-krajobrazowe. Jak pokazuje praktyka, na reformie gospodarczej najbardziej zyskały regiony o bogatym i zróżnicowanym potencjale gospodarczym i infrastrukturalnym oraz wysokich kwalifikacjach siły roboczej;
- **historycznie ukształtowana struktura gospodarki**, w tym znaczenie w przeszłości państwowych gospodarstw rolnych czy dużych zakładów przemysłowych o charakterze monopolistycznym;

⁴ *Encyklopedia agrobiznesu*, s. 923.

- **rola i charakter rolnictwa w rozwoju mikroregionu.** Przekształcenia strukturalne w tym dziale gospodarki rozkładają się na lata, są powolne, kosztowne i trudne. W długim okresie, podobnie jak w krajach Unii, wystąpi polaryzacja gospodarstw i preferencje w polityce rolnej państwa. Oznacza to, że jedynie tzw. kategoria gospodarstw żywotnych, wspomagana instrumentami ekonomicznymi i finansowymi, utrzyma się na rynku. Pozostałe znajdą się w poważnym kłopotcie, będą musiały korzystać z pomocy socjalnej lub zdecydowanie przejść do zawodów pozarolniczych;
- **stan infrastruktury techniczno-ekonomicznej i społecznej.** Zaledwie 10% wsi posiada w miarę przyzwoity poziom wyposażenia technicznego. Jeżeli nawet istnieją odpowiednie urządzenia, to są one przestarzałe, prymitywne, drogie w eksploatacji i w konserwacji, nie gwarantujące użytkownikom satysfakcji w korzystaniu z nich. Stan i poziom infrastruktury należy postrzegać jako jedną z najważniejszych barier rozwoju wszelkich form przedsiębiorczości na obszarach wiejskich;
- **sytuacja demograficzna, struktura społeczno-zawodowa i kwalifikacje miejscowej siły roboczej.** Najtrudniejszym zagadnieniem, jakie zrodziła gospodarka rynkowa w środowisku rustykalnym jest bezrobocie. Bezrobotni mają znacznie mniejszą szansę zatrudnienia niż w mieście. Bariery są tu nie tylko szczupłość rynku pracy, lecz także brak informacji i poradnictwa zawodowego, niewielkie środki finansowe, które mogą zainwestować w przedsięwzięcia, a nade wszystko niskie kwalifikacje. To właśnie ich brak sprzyja utrwalaniu zacofania cywilizacyjnego w wielu regionach kraju. Gospodarka rynkowa niesie z sobą przymus podnoszenia kwalifikacji, a wraz z tą skłonnością istnieje szansa na zmiany mentalne w środowisku oraz poszerzenie horyzontów myślowych. Ludzie o wyższych kwalifikacjach lepiej odczytują rygory gospodarki rynkowej, są bardziej skłonni do ponoszenia ryzyka, swobodniej poruszają się na rynku, wykorzystując jego możliwości, rzadziej poddają się apatii i zwątpieniom. Jednocześnie transformacja gospodarcza obnażyła słabości systemu oświaty, w tym szczególnie rolniczej. W tej sytuacji zaktywizowały się, na miarę swoich sił i możliwości finansowych, ośrodki doradztwa rolniczego, które podjęły wyzwania gospodarki rynkowej, uruchamiając kursy i szkolenia w dziedzinie ekonomii, marketingu, przedsiębiorczości, agroturystyki, rolnictwa ekologicznego czy agrobiznesu. Szkolenia są prowadzone głównie pod kątem podnoszenia efektywności produkcji rolnej, wdrażania innowacji oraz przyuczania do zawodu, dającego większe możliwości znalezienia pracy na lokalnym rynku;
- **zagadnienia kapitałowe i stosunki własnościowe.** Zasoby wolnego kapitału na polskiej wsi są niewystarczające. Zaledwie 10% gospodarstw rolnych posiada zdolność do wewnętrznej akumulacji. Konieczna jest więc inicjatywa, pozwalająca na pozyskiwanie takich środków z zewnątrz, spoza rolnictwa i wsi, a często nawet spoza granic kraju. W tej sytuacji istotne znaczenie w rozwoju wielofunkcyjnym może odegrać proces przekształceń własnościowych, prowadzący w konsekwencji do prywatyzacji (na różnych zasadach) firm i przedsiębiorstw już istniejących. Jedynie wymierny efekt może przynieść podporządkowanie jej strategicznym celom, a nie doraźnym, często partykularnym, rozwiązaniom;

- **aktywność samorządów i władz lokalnych oraz sprawność instytucji wiejskich i środowiskowych.** Wielofunkcyjny rozwój regionów rustykalnych zależy od sprawnego działania struktur, które współuczestniczą, koordynują czy też wdrażają bądź upowszechniają przedsięwzięcia, związane ze strategią przekształceń wsi i rolnictwa. Z jednej strony są to instytucje centralne (jak Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Agencje Własności Rolnej Skarbu Państwa, fundacje, fundusze oraz instytucje międzynarodowe), z drugiej – związki i zrzeszenia branżowe, organizacje społeczno-zawodowe ludności rolniczej, stowarzyszenia społeczno-zawodowe i wyższej użyteczności, ośrodki doradztwa rolniczego, firmy zajmujące się konsultingiem, doradztwem i upowszechnianiem produkcji rolnej. Rozwój lokalnej przedsiębiorczości w niemałym stopniu zależy od sprawnego funkcjonowania instytucji związanych z rolnictwem i wsią;
- **postawy społeczne, w tym skłonność do przedsiębiorczości.** Tereny wiejskie, pomimo dużej unifikacji różnią się pomiędzy sobą. Każda gmina powinna więc wykorzystywać przede wszystkim własne walory oraz predyspozycje do rozwoju wielofunkcyjności i na miejscu przezwyciężać pojawiające się bariery. W dużej mierze zależy to od pomysłowości władz lokalnych, aktywności wszystkich służb doradczych oraz inicjatyw społeczności lokalnej w zakresie podejmowania działań gospodarczych i społeczno-kulturowych w środowisku.

Wielofunkcyjność rozwoju wsi i rolnictwa należy harmonizować z programem ograniczania i likwidacji bezrobocia; programem rozwoju różnych form kształcenia, oświaty, doradztwa rolniczego i socjalno-bytowego dla wsi; programem przestrzennego zagospodarowania i rozwoju regionalnego, który nabiera znaczenia, bowiem pogłębiają się różnice pomiędzy regionami bogatymi, zaawansowanymi w transformacji i regionami biednymi, pozostającymi w tyle; programem interwencji na rzecz modernizacji rolnictwa; programem ochrony środowiska degradowanego działalnością gospodarczą; czy programem zabezpieczenia socjalnego w zakresie rent i ubezpieczeń zdrowotnych dających ludności wiejskiej, w tym rolniczej, szansę dostępu do usług medycznych oraz systemu emerytur z tytułu przekazania gospodarstw rolnych następcy bądź sprzedaży ziemi.

Na przełomie tysiącleci nasze rolnictwo znalazło się w szczególnej sytuacji społeczno-gospodarczej i historycznej, kiedy w praktyce decydują się jego dalsze losy i ścieżki rozwoju. Konieczność dokonania wyboru odnosi się zarówno do rolnictwa jako działu wytwórczego, jak i do rolników jako społeczności zawodowej i kulturowej, a także do wsi oraz całości obszarów wiejskich. Tak więc przyszłość terenów rustykalnych zależy w dużym stopniu od możliwości wykreowania pozarolniczych miejsc pracy. Do najczęstszych form tej działalności należą:

- organizowanie przez ludność małych zakładów, prowadzących działalność produkcyjną lub usługową, opartych na pracy członków rodziny;
- wykonywanie przez mieszkańców wsi różnych prac dorywczych (często nie zarejestrowanych), którymi w zależności od lokalnej sytuacji mogą być: zwózka drewna z lasu, transport materiałów budowlanych i innych towarów, odpłatna pomoc przy budowie, czy wyrób różnych przedmiotów użytkowych;

- okresowe wyjazdy zarobkowe na terenie kraju lub do innych państw;
- wynajem kwater dla turystów oraz organizowanie dla nich wyżywienia bądź innych usług;
- prowadzenie gospodarstw agroturystycznych z pełną obsługą, często w powiązaniu z rolnictwem ekologicznym;
- usługi w zakresie gospodarki leśnej.

W wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich istotnym i coraz bardziej wyodrębnionym ogniwem agrobiznesu staje się świadczenie usług dla jednostek gospodarczych i gospodarstw domowych, funkcjonujących w jego otoczeniu. Usługi definiuje się tu jako korzyści oferowane do sprzedaży, w istocie niewymierne i subiektywnie oceniane przez nabywcę, związane lub nie z produktem fizycznym. Produkty i usługi, wytwarzane w agrobiznesie, można podzielić na kilka kategorii. Pierwszą stanowi czysty produkt, któremu nie towarzyszy żadna usługa (przykładem może być paczka masła czy bochenek chleba). Drugą produkt z usługą towarzyszącą (chodzi o fizyczny produkt wraz z usługą podkreślającą troskę o klienta, np. aparatura dla przemysłu spożywczego wraz z usługą instalacyjną). Trzecią kategorią jest hybryda produktu i usługi, składająca się w równych częściach z produktu i usługi (przykładem może być uroczysta kolacja w gospodarstwie agroturystycznym z występami lokalnych artystów ludowych, a goście otrzymują dodatkowo od gospodarzy drobne upominki). Ostatnią kategorię stanowi czysta usługa, np. doradztwo rolnicze.

Usługi w agrobiznesie funkcjonują w obrębie całego systemu i tylko nieliczne z nich są realizowane w jednym ogniwie. Z reguły każde ogniwo oferuje usługi dla następnego lub następnych ogniw systemu. O agrobiznesie jako systemie mówimy dlatego, że produkty wytwarzane w jednym ogniwie przechodzą do następnego jako nakłady, ażeby w ostatnim – gastronomii czy gospodarstwie domowym – mógł powstać produkt finalny. Usługi, podobnie jak produkty, stając się nakładami w kolejnych ogniwach łańcucha powiązań, powiększają wartość nakładów. W rozwiniętych krajach świata relacja pomiędzy zatrudnieniem przy wytwarzaniu produktów a świadczeniem usług stale zmienia się na korzyść tych ostatnich. Duży udział usług jest dowodem wysokiego poziomu życia i dobrobytu. W agrobiznesie zmiana relacji zatrudnienia w usługach będzie podlegała także tej ogólnej prawidłowości, przy czym proces ten przebiega tu wolniej, aniżeli w całej gospodarce narodowej ze względu na specyficzny charakter tego sektora.

Usługi na obszarach wiejskich związane z samym rolnictwem i jego otoczeniem w praktyce mogą przybierać różne formy:

- usługi produkcyjne dla rolnictwa, w tym usługi mechanizacyjne, usługi przy produkcji zwierzęcej czy usługi chemizacyjne;
- usługi dla ludności wiejskiej, w tym handel, naprawa sprzętu AGD, fryzjerstwo, krawiectwo, usługi kosmetyczne, fotograficzne i in.;
- recykling i zagospodarowanie odpadów;
- usługi mechaniczne, w tym ślusarstwo, kowalstwo, naprawa sprzętu rolniczego, samochodów, usługi elektroinstalacyjne itp.;
- usługi przechowalnicze;

- brykietowanie biopaliw ze słomy zbożowej, rzepakowej, kukurydzianej czy trocin;
- usługi transportowe, w tym transport płodów rolnych, towarów i osób;
- usługi agroturystyczne i rekreacyjne;
- usługi w zakresie szkolenia, doskonalenia rolniczego i w agrobiznesie;
- usługi w zakresie doradztwa finansowego, ekonomicznego i prawnego;
- rozwój rzemiosł artystycznych i sztuki ludowej.

Wielokierunkowy rozwój działalności gospodarczej poza rolnictwem w istocie ma wykreować nowe miejsca pracy. Dodatkowo obowiązujące przepisy prawne umożliwiają i ułatwiają podjęcie działalności gospodarczej w tym obszarze. Jednak w praktyce rozwój drobnej przedsiębiorczości, usług i handlu na obszarach wiejskich napotyka wiele barier, hamujących tworzenie nowych miejsc pracy poza rolnictwem. Należą do nich:

- brak kapitału, który mógłby być zainwestowany w działalność gospodarczą na liczącą się skalę oraz trudności w dostępie do takiego kapitału;
- brak liderów i ludzi czynnych zawodowo, posiadających kwalifikacje do podjęcia na szeroką skalę działalności w określonym kierunku;
- wyraźny niedorozwój infrastruktury technicznej i społecznej, który w znacznej mierze zniechęca do inwestowania, podwyższa koszty przedsięwzięcia, decyduje o jego efektywności, rentowności i możliwości sprostania wymogom nowoczesnego biznesu;
- brak nowoczesnych instytucji prawnych, finansowych i ekonomicznych w otoczeniu wiejskim;
- anachroniczna struktura społeczno-zawodowa, w której nie występują zawody nowej generacji;
- znaczna przewaga postaw tradycyjnych, objawiających się inercją, brakiem inicjatyw czy brakiem wiary we własne możliwości⁵.

Należy jednocześnie podkreślić, że w ostatnich latach, głównie pod wpływem pozytywnych efektów i doświadczeń z funkcjonowania samorządów lokalnych, następuje stopniowe ograniczanie lub wręcz eliminowanie tych barier. Jednak sytuacja ekonomiczna zdecydowanej większości rolników jest nadal trudna i pomimo istniejących możliwości nie posiadają oni wystarczających zasobów na uruchomienie dodatkowej działalności gospodarczej.

Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości, usług i handlu na obszarach wiejskich ze środków publicznych traktowane jest jako jedno z priorytetowych zadań w polityce strukturalnej Unii Europejskiej. Również przyjęte u nas rozwiązania gospodarcze nakierowane są na rozwój przedsiębiorczości, związanej także z obszarami wiejskimi. Taka polityka, oprócz tworzenia nowych miejsc pracy, zmierza do rozwoju na obszarach rustykalnych uzupełniających działalności gospodarczych, pozwalających mieszkańcom na pozyskiwanie dodatkowych źródeł zarobkowania bez konieczności zmiany miejsca

⁵ Por. A. B i e ń k o w s k i, *Przedsiębiorcy – przedsiębiorczość – przedsiębiorstwa*, „Gospodarka w Praktyce i Teorii” 2000, nr 2, s. 26–27.

zamieszkania. Zgodnie z programem, w najbliższych latach na wspieranie przedsiębiorczości wiejskiej kierowane będą dodatkowe środki, tak pochodzenia wewnętrznego, jak i zewnętrznego (głównie środki unijne) oraz podejmowane będą nowe programy, zmierzające do aktywizacji zawodowej i społecznej ludności.

Podkreślając zalety wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, nie można pominąć zagrożeń, negatywnych konsekwencji, wyrażających się głównie dewastacją środowiska naturalnego. Jego ochrona nabrała szczególnego znaczenia, kiedy została przyjęta do realizacji nakreślona przez rząd do roku 2005 *Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa*. Zabezpieczenie szeroko rozumianego środowiska przyrodniczego przed działaniami endo- i egzogenicznymi wydaje się konieczne w aspekcie zagrożeń, jakie może nieść ze sobą wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich i dokonujące się tam zmiany restrukturyzacyjno-modernizacyjne⁶. I tak:

- drobna przetwórczość, handel i usługi stanowią ważne ogniwo pobudzania aktywności gospodarczej na obszarach wiejskich i w ich bezpośrednim otoczeniu. Są szansą na likwidowanie olbrzymiego bezrobocia, jakie występuje w tym dziale gospodarki. Jednocześnie drobne zakłady przetwórstwa rolnospożywczego, a takich powstaje najwięcej, mogą być poważnym zagrożeniem dla środowiska. Praktyka pokazuje, że to właśnie małe, często niedoinwestowane ubojnie, masarnie, mleczarnie czy przetwórnice owoców i warzyw stanowią prawdziwe „bomby” ekologiczne. Stąd postulat dla samorządów lokalnych o oczywiste promowanie tego typu działań, ale równocześnie uczulanie i wręcz przymuszanie odpowiednich instytucji (Sanepidu, służb ochrony przyrody, policji i innych) do stałego monitorowania tych przedsięwzięć;
- z wielofunkcyjnym rozwojem obszarów wiejskich i ze zmianami, dokonującymi się w samym rolnictwie, jest związany proces scalania ziemi i koncentracji, a więc unowocześniania technik i technologii produkcji. Oznacza to promowanie rolnictwa typu przemysłowionego, a w skrajnych przypadkach super nowoczesnego (*high-tech-agriculture*). Obydwa modele związane są ze zwiększaniem zużycia nawozów sztucznych, chemicznych środków ochrony roślin, syntetycznych regulatorów wzrostu czy wprowadzaniem do produkcji wątpliwych efektów inżynierii genetycznej. Intensyfikacja tych czynników w połączeniu z koncentracją zwierząt hodowlanych narusza ekosystem i stanowi realne zagrożenie dla naturalnych ostoi roślin i zwierząt, a także dla krajobrazu i jakości przyrodniczej siedlisk ludzkich. W rzeczywistości chodzi tu o odpowiedź na pytanie: jaki model rolnictwa w programie przebudowy polskiej wsi będziemy promowali? Rolnictwo oparte na chemii, czy model rolnictwa **ekologicznego i zintegrowanego**, które stanowi łagodną pod względem ekologicznym formę rolnictwa przemysłowionego;
- wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oznacza konieczność uruchomienia inwestycji infrastrukturalnych. Mogą one oddziaływać pozytywnie na środowisko naturalne, ale również powodować skutki niepożądane. Budowie dróg, wodociągów,

⁶ Por. A. B i e ņ k o w s k i, *Wieś i rolnictwo w procesie przemian restrukturyzacyjno-modernizacyjnych*, „Gospodarka w Praktyce i Teorii” 2001, nr 2, s. 55–65.

kanalizacji, oczyszczalni ścieków, miejsc składowania odpadów, linii gazowych, urządzeń energetycznych, łączności, zabezpieczeń przeciwpowodziowych, systemów melioracyjnych i innych, towarzyszy powstawanie nowych miejsc pracy w samym procesie inwestycyjnym, a także po jego zakończeniu, przy eksploatacji tych urządzeń. Jednocześnie nowe rozwiązania liniowe i komunikacyjne, zwiększony ruch pojazdów, osuszanie i regulowanie zbiorników i cieków wodnych - to ingerencja w środowisko przyrodnicze, pociągająca za sobą powstawanie ograniczeń i zmian w naturalnym siedlisku roślin i zwierząt;

- wielofunkcyjność oznacza także pojawianie się alternatywnych źródeł dochodów, tak dla ludności rolniczej, jak i nierolniczej. Powoduje to zmiany w wiejskim układzie osadniczym. Obumierają małe osady, a ludność koncentruje się w większych wsiach i małych miasteczkach, co przy bardzo zróżnicowanych działaniach proekologicznych w poszczególnych regionach kraju i dużych zaniedbaniach (brakuje wiejskich wysypisk śmieci, oczyszczalni i innych tego typu urządzeń) może poważnie zagrażać środowisku naturalnemu.

Zmianom dokonującym się w rolnictwie i środowisku wiejskim, w jego wielofunkcyjnym rozwoju, wdrażaniu nowych rozwiązań technicznych i technologicznych, całemu procesowi restrukturyzacji i modernizacji tego działu gospodarki musi towarzyszyć proekologiczna orientacja wynikająca z polityki społeczno-gospodarczego rozwoju kraju. Ekologizacja winna towarzyszyć wszelkim działaniom podejmowanym na różnych poziomach, w skali mikro- i makroekonomicznej. Staje się wyzwaniem nadchodzących czasów. Wieloletnie zaniedbania i zapóźnienia rozwojowe dają nam specyficzną rentę, jesteśmy krajem pod wieloma względami o bardzo dużych walorach ekologicznych. To nasze bogactwo narodowe powinniśmy chronić i bronić przed wszelkimi zagrożeniami i traktować jako wkład do integrującej się Europy. W Unii Europejskiej bardzo mocno akcentowana jest ochrona środowiska przyrodniczego i bioróżnorodność jako integralna część polityki rolnej Wspólnot.

Zalecenia i zachęty dla ludności rolniczej dotyczą takiej działalności produkcyjnej, która uwzględnia ochronę środowiska i krajobrazu. Stosowany jest cały system motywacji dla tych, którzy aktywnie włączają się w realizację tych programów. Tanie kredyty, dotacje czy subwencje mają chronić obszary wiejskie przed degradacją, jaką niesie z sobą niekontrolowane uprzemysłowienie. Wyrównywane są również straty w dochodach, wynikające ze stosowania rozwiązań proekologicznych w produkcji rolnej, jak np. przejściowe odłogowanie gruntów. Takie rozwiązania wspierają narodowe programy ochrony środowiska naturalnego, tak w Unii Europejskiej, jak i w naszym kraju. Gospodarowanie przyjazne środowisku może liczyć na finansowe i organizacyjne wsparcie budżetu i pochodzących ze źródeł zagranicznych środków pieniężnych. Szeroko rozumiana ekologizacja w rolnictwie i jego otoczeniu związana jest z następującymi funduszami:

- ISPA - na poprawę jakości wody, gospodarkę ściekową i zarządzanie odpadami;
- PHARE ESC (Rozwój MSP) - na innowację i transfer nowych technologii, programy zagwarantowania jakości;

- PHARE ESC (Infrastruktura) – projekty na rzecz ochrony środowiska i gospodarki wodno-ściekowej;
- SAPARD – zaopatrzenie w wodę pitną, odprowadzanie i oczyszczanie ścieków, gospodarka odpadami;
- SAVE/ALTENER – ograniczenie emisji dwutlenku węgla, wykorzystanie odnawialnych źródeł energii, zwiększenie inwestycji w środki energooszczędne;
- Szósty Program Ramowy (*Rozwój zrównoważony i zmiany klimatyczne*) – czysta ekologicznie energia i jej oszczędność, transport przyjazny dla środowiska, ograniczenie emisji gazów cieplarnianych, ochrona różnicowania biologicznego.

Rozwój wsi i rolnictwa, oparty na zasadach ekorozwoju, wymaga wsparcia tych systemów gospodarowania, które pozostają w zgodzie z przyrodą, a więc rolnictwa ekologicznego w jego różnych odmianach oraz rolnictwa zintegrowanego. Polityka ochrony środowiska w rolnictwie, kształtowana w duchu AGENDY 21, winna uwzględniać zrównoważony rozwój w ramach wielofunkcyjności wsi i rolnictwa przy zachowaniu, umacnianiu i rozwijaniu wszelkich działań nakierowanych na ochronę środowiska przyrodniczego i ochronę jego bioróżnorodności. Polska ma unikalną w skali całej Europy szansę ekologiczacji rolnictwa i budowy trwałych podstaw rolnictwa ekologicznego. Kilkaset tysięcy rodzinnych gospodarstw rolnych nie skażonych technizacją żyje zgodnie z przyrodą, ponieważ chce i potrafi z nią się kontaktować. W porównaniu z krajami Unii posiadamy relatywnie czyste środowisko i względnie dobry stan ekosystemów żywicielskich. Spośród zadań rolnictwa, takich jak produkcja, zagadnienia socjalne i kulturowe, ochrona środowiska i zdrowia wiele potwierdza swoje już ugruntowane miejsce w świadomości społecznej. Wszelkie zmiany wymagają środków pieniężnych, a ich wydatkowanie jest związane z przyzwoleniem społecznym. Dlatego im więcej będzie tych, którzy chcą żyć w nieskażonym środowisku, jeść pochodzącą z ekologicznych gospodarstw żywność, tym lepiej dla ekosystemu, programu ekologiczacji gospodarki, w tym rolnictwa z jego modelem ekologicznym. Wspieranie i promowanie wszelkich poczynań proekologicznych uruchamia stopniowo całą spiralę przyczynowo-skutkową o podstawowym i wielorakim znaczeniu dla rolnictwa i całej gospodarki narodowej. Na przestrzeni kolejnych lat można przewidywać:

- poprawę ekonomiki gospodarstw rolnych oraz ich wydajności;
- stopniowe zamykanie obiegu materii w gospodarstwach przez lepsze gospodarowanie wodą i energią;
- poprawę jakości produktów rolnych z punktu widzenia ich walorów żywieniowych i przechowalniczych;
- wprowadzenie na rynek krajowy i zwiększenie eksportu żywności ekologicznej najwyższej jakości – atestowanej;
- podwyższenie świadomości i wiedzy ekologicznej rolników i całego społeczeństwa;
- ograniczanie zużycia kopaliny, stosowanych do produkcji środków chemicznych, używanych w rolnictwie;
- ograniczanie importu chemicznych środków ochrony roślin i nawozów sztucznych;

- promowanie małych i średnich zakładów przetwórstwa oraz przechowalni produktów rolnych, co wiąże się z nowymi miejscami pracy dla ludności wsi i małych miasteczek;
- poprawę struktury krajobrazu wiejskiego, warunków mikroklimatycznych i gospodarki wodnej na użytkach rolnych;
- poprawę i zwiększanie bogactwa biocenozy;
- ograniczanie skażenia środowiska przyrodniczego, tak ze strony działalności rolniczej, jak i pozarolniczej;
- ograniczanie produkcji rolniczej na gruntach marginalnych, lepsze wykorzystanie środków pomocowych, przykładowo na zalesianie tych obszarów;
- utrwalanie, zachowanie zasobów genetycznych zwierząt gospodarczych i roślin uprawnych;
- bardziej racjonalne i efektywne rozwiązania problemów ochrony środowiska przyrodniczego w powiązaniu z działalnością samorządów i polityką rolną państwa;
- poszukiwanie nowych form gospodarowania (alternatywnych rozwiązań) na obszarach o szczególnych walorach przyrodniczych i krajobrazowych, gdzie produkcja zdrowej żywności może być łączona z agroturystyką i turystyką wiejską;
- poprawę społecznej i technicznej infrastruktury wsi w połączeniu z działaniami proekologicznymi;
- pobudzenie i promowanie wszelkich inicjatyw rolników, społeczności wiejskiej, samorządów lokalnych, które mogą wpłynąć na poprawę stanu środowiska naturalnego;
- promowanie wartości kulturowych, dziedzictwa narodowego, tradycji środowiskowych i działalności społecznej, szczególnie związanych z ochroną przyrody;
- poprawę zdrowia społeczeństwa w aspekcie wszelkich działań związanych z czystym środowiskiem naturalnym i zdrową, wysokiej jakości żywnością ekologiczną.

Andrzej Bienkowski

ENTREPRENEURSHIP, SERVICE AND TRADE IN MULTIFUNCTIONAL DEVELOPMENT OF AGRICULTURE AND RURAL AREAS

(Summary)

Multifunctionality of rural areas is considered currently as a main way of their elicitation. Multifunctionality concept encompasses allocation of various forms of economic, non-agriculture activities in rural areas. The process of multifunctionality introducing is supported by various public agencies and public funds. Development of economic activities in non-agricultural sectors lowers of unemployment rate as well as lowers social disparity of rural population and it is conducive to creation of the agricultural production efficient structures. Beside undoubted positives of the multifunctional development of agricultural areas it is not possible to pass over some

negatives connected mainly to the environment. Protection of the environment against internal as well as external factors seems to be necessary in the context of possible threats connected to the uncontrolled multifunctional development of rural areas and to the ongoing restructuring.